

Sığınmacı Çocukların Mutluluk Temalı Resimlerinden Yansımalar¹

Reflections from Happiness Themed Drawings by Refugee Children

Kibar AKTIN, Sinop Üniversitesi, kibaraktin@sinop.edu.tr

Öz. Araştırmada yedi, dokuz ve on yaş grubu sığınmacı çocukların mutluluk temalı çizimlerine yansıyan simgelerini belirlemek ve bu simgeleri sosyo-psikolojik bir bakış açısı ile değerlendirmek amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma modelinde fenomenolojik desen olarak tasarlanmıştır. Çalışma grubunu, bir merkez ilçede ilkokula devam eden 11 sığınmacı çocuk oluşturmıştır. Araştırmanın veri toplama araçları çocukların resimleri ve bu resimlere ilişkin çocuklarla yapılan görüşme kayıtları ve katılımcı gözlemci notlarından oluşmuştur. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda çocukların resimlerinde bulunan büyük nesnelerin (evler, elma, elma ağaçları, merdiven, bahçe) çocukların geçmişte yaşadıkları mekânların göstergeleri olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu unsurlar çocukların geçmişe özleminin ve o döneme ilişkin mutluluğun simgeleri olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan bu büyük objeler ile birlikte eksik uzuvlu küçük insan figürleri, silik çizimler, güneşten uzakta çizilen objeler, zıt objeler (güneş, koyu bulutlar) ve zıt renkler çocukların özlemle birlikte karamsar, kaygılı ve güvensizlik hisleri içerisinde karmaşık duygular yaşadıklarını düşündürmüştür. Sığınmacı çocukların akranlarıyla iletişimini ve vatandaşlığa entegrasyonunu hızlandıracak okul içi ve dışı sosyal aktivitelerin düzenlenmesinin ve bu etkinliklere katılımının teşvik edilmesinin onları daha mutlu edeceği ve topluma uyumunu kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Unutulmamalıdır ki, bugünün mutlu çocukları yarına dair barışçıl bir dünyanın umudu olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sığınmacı Çocuklar, Çocuk Resimleri, İlkokul

Abstract. The current research aimed to identify the symbols reflected in the happiness themed drawings by seven, nine and ten year old refugee children, and to evaluate these symbols from a sociopsychological perspective. The research was designed based on the qualitative research model with phenomenological pattern. The study group consisted of 11 refugee children attending primary school in a central district. The data collection tools of the research comprised the children's drawings, records of the interviews made with them about their drawings, and participant observer notes. The data obtained were analysed by the content analysis technique. It was determined in the end of the research that bigger objects in children's drawings (houses, apples, apple trees, ladders, gardens, etc.) represented the place where they used to live in. Therefore, these elements were considered to be the symbols of their longing for the past and their happiness relating to those times. Accompanying these bigger objects, on the other hand, smaller human figures with missing limbs, obscure drawings, objects depicted away from the sun, contrasting objects (the sun and dark clouds) and contrasting colours show that the children experience complicated emotions with pessimistic, worried and insecure feelings in addition to the feelings of longing. It is believed that their happiness can be increased and their adaptation to the society can be facilitated by organising in and out of school social activities for improving their communication with their peers and their citizenship integration, and by encouraging them to participate in such activities.

Keywords: Refugee Children, Drawings By Children, Happiness, Citizenship Education

¹ Bu araştırmanın verilerinin toplanmasında yardımcı olan Öğrt. Pelin Ciddi, Öğrt. Ayşe Nur Aydın ve Öğrt. Derya Aktaş'a teşekkür ederim.

SUMMARY

Purpose and Significance

The current study aimed to identify the symbols reflected in the happiness-themed drawings by seven, nine and ten-year-old refugee children, who are considered to be a disadvantaged group, and evaluate these symbols from a socio psychological perspective in accordance with their own opinions and with participant observer notes. It is hoped that the findings of the study will contribute to the preparation of successful action plans for adaptation of refugee children to society. It is also believed that the study will provide a source of suggestions for growing happy children in the future.

Methodology

The research was designed based on the qualitative research model with phenomenological pattern. The study group consisted of 11 refugee children attending primary school in a central district. The data collection tools of the research comprised the children's drawings, records of the interviews made with them about their drawings, and participant observer notes. The data obtained were analysed by the content analysis technique.

Results

It was found out in the end of the study that refugee children did not often draw human figures in their drawings that represented happiness. Instead, they tended to draw big houses situated on a green ground line, a garden around houses that contained flowers, birds, butterflies, big apple trees and very few small human figures with missing limbs, who were collecting apples. Although the sun was a frequently drawn figure in the sky, it was accompanied by clouds, and such infrequent objects as butterflies, birds, rainbows, balls, hearts, cakes, gift boxes, balloons, pencils, notebooks and erasers were also encountered.

Discussion and Conclusion

It was determined in the end of the study that such bigger objects as houses, apples, apple trees, ladders and gardens which children drew in their pictures were symbols of the place where the children used to live at in the past. Therefore, these elements were considered to be the symbols of the children's longing for their past and their happiness relating to those times. However, when smaller human figures with missing limbs, obscure drawings, objects drawn away from the sun, contrasting objects (the sun and dark clouds) and contrasting colours that accompanied those bigger objects in the children's drawings were evaluated in accordance with the results of the interviews made with the children and with participant observer notes, it was concluded that the children experienced feelings of pessimism, anxiety and insecurity along with their longing for the past. These feelings that were reflected in the refugee children's drawings are in line with the results of many studies in the literature (Kara, Yiğit ve Ağırman, 2016; Ardiç-Çobaner, 2015; Kolukırık, 2009; Şeker ve Aslan, 2015; Mercan-Uzun ve Bütün, 2016; Leghtas ve Sullivan 2017). It is believed that organisation of in-school and out-of-school courses and social activities, and encouragement of participation in these activities will make these

children happy and facilitate their adaptation to society. It should be remembered that today's happy children will be the hope for a peaceful world in the future. Otherwise, they will make their society pay a price.

GİRİŞ

Son on yılda Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki siyasi krizlerin ardından Suriye'de iç savaşın başlaması mülteci¹ ve sığınmacı² sorununu hızla arttırmış ve bu sorunu Türkiye'nin ve Avrupa'nın gündeminde ilk sıralara yerleştirmiştir. Tarih boyunca bakıldığında göç hareketliliği, doğal afetler, işgaller, iç savaşlar, dini ve etnik kültürel farklılıklar ve siyasi baskı gibi nedenlerle sürekli devam etmiştir. Göç edenler dünden bugüne terör, şiddet, işkence, yoksulluk, ölümler ve kayıplarla sayılamayacak kadar çok sayıda travmatik olayları yaşamakta ve göç ettikleri yerlerde de eğitim, barınma, dil sorunu, uyum sorunu, sağlık sorunları ve ruhsal sorunlar gibi yeni sorunlarla karşılaşmaktadır (Özdemir, 2015). Yaşanılan bu olumsuz durumlar göç eden aileleri ekonomik, psikolojik ve sosyal olarak etkilemektedir (Yıldırım, Yakar ve Erdoğan, 2017: 9). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF] (2017) raporlarına göre göç eden kitle arasında özellikle çocuklar kriz karşısında eğitimleri, duygusal sağlıkları, hatta yaşamları bile risk altına girerek en ağır yükü taşıyan grupları oluşturmaktadır. Çünkü çocukların yoksulluk, dışarıda çalışma zorunluluğu, tutucu toplumsal kurallar, kırsal ya da ulaşımın zor olduğu bölgelerde yaşamaları, etnik ya da dil temelli azınlık olmaları gibi unsurlar okullarını terk etmelerine veya okula düzenli devam edememelerine yol açmaktadır. Sonuç olarak dezavantajlı grup olarak değerlendirebileceğimiz mülteci ve/veya sığınmacı çocuklar eğitimden mahrum kalarak yaşam boyu yoksulluk içerisinde kalmakta ve hayatın zorluklarını aşabilmek için ihtiyaç duyacakları becerileri edinemedemektedirler (Özdemir, 2015).

2016 yılı sonu itibarıyla Türkiye Göç İstatistikleri Raporu'na göre dünya geneline sayısal olarak bakıldığında, "65,6 milyon insan zorla yerinden edilmiş olup bunların 22,5 milyonu mülteci, 40,3 milyonu kendi ülkeleri içerisinde yerinden edilmiş kişi ve 2,8 milyonu sığınmacıdır" (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [İBGİGM] 2017: 77). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin [UNHCR] (2017) raporlarına göre bu insanların 36.4 milyonunu yani neredeyse yarısını çocuklar oluşturmaktadır. UNHCR tarafından yardım edilen ve korunan bu çocuklar, mülteci, sığınma talebinde bulunan, vatansız, geri dönüş yapan ve ülke içinde yerlerinden edilmiş çocukları içermektedir. Dünya geneline bakıldığında ise ilköğretim çağında olan 59 milyon çocuk okula gidememekte ve bu çocukların yarısı savaş ve silahlı çatışmalardan etkilenen ülkelerde yaşamaktadır. Türkiye'ye yönelik göç hareketleri incelendiğinde ise 2017 Haziran ayı itibarıyla Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden 3 Milyon Suriyeli³, 136.000 Afganistanlı, 134.000 Iraklı, 32.000 İranlı, 4000 Somalili ve 9000 diğer milletlere ait kişiler olduğu görülmektedir (2017). Suriyeli dışındaki diğer milletlerden 316.643 kişi 2017 Haziran ayı itibarıyla UNHRC'ye kayıt yaptırmıştır. Dikkat çekici olan durum, bu kayıtlı sayının % 32'sini çocukların oluşturmasıdır (UNHRC, 2017). Burada temel endişe

¹ Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin 1 maddesine göre 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden kötü muameleye uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istenmeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden ikamet ettiği ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs (İBGİGM, 2009, s. 49).

² İlgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişiler (İBGİGM, 2009, s. 49).

³ Şuan da yoğun olarak ülkemize yönelik göçler de 2011 yılında başlayıp devam eden Suriye'den olan göçlerdir. Suriye'deki çatışmaların kısa sürede hızlı bir şekilde büyümesi, Suriye'den milyonlarca insanın kaçışına yol açan kitlesel bir göçe dönüştürmüştür. Bu nitelikteki kontrolsüz bir göç hem Suriyeli mültecileri hem de göç alan Türkiye'yi birçok alanda zor durumda bırakmıştır. Çünkü göç kontrolsüzce düzensiz gerçekleştiğinde ev sahibi ülkede mülteciler sorununu doğurmuştur. Bu konumdaki ülkelere karşı yabancı korkusu ve etnik şiddet oluşabilmektedir (Kara, Yiğit ve Ağırman, 2016, s. 950).

oldukça yüksek bir oranı oluşturan mülteci, şartlı mülteci, sığınmacı statüsündeki çocukların gittikleri Türkiye’de ve diğer ülkelerde ne gibi sorunlar yaşadıkları ve özellikle eğitim, oryantasyon, sağlık ve barınma gibi temel insani ihtiyaçlarına ev sahibi ülkelere ya da uluslararası kuruluşlarca ne oranda destek sağlandığıdır (Kolukırmık, 2009, s. 6).

Farklı statülerle isimlendirilen bu çocukların gittikleri ülkelerde ne gibi sorunlar yaşadıklarına yönelik ilgili alan yazın incelendiğinde dil, aile ve okul ile ilgili durumların temel nedenleri oluşturduğu görülmektedir. Bu sorunlardan özellikle çocukların yeni dil edinimi konusunda karşılaştıkları güçlükler çevreleriyle iletişime geçme yeteneklerinin azalmasına dolayısıyla kendilerini okulda yalnız hissetmelerine ve topluma zor adapte olmalarına sebep olmaktadır (Patiadino, 2008; Akt. Şeker ve Aslan, 2015, s. 96). Ailelerin yaşadıkları ekonomik sıkıntılar nedeniyle çocuklarını gelir kaynağına dönüştürmeleri (Yıldırım, Yakar ve Erdoğan, 2017), okulla ilgili malzeme ve eğitime giriş ücreti ödeme güçlerinin yetersizliği, eğitim süreci konusundaki farkındalıklarının olmaması ve bilgi eksikliği (Human Rights Watch, 2015) çocukların okula gidememelerine veya okulu bırakabilmelerine yol açmaktadır. Bu olumsuz durumlarla birlikte çocukların okul ortamında karşılaştıkları akran, öğretmen ve yöneticilerin olumsuz tutum ve davranışları diğerlerinden ayrışmalarına (Şeker ve Aslan, 2015) kendilerini okulda yalnız hissetmelerine ve okulu bırakabilme ihtimallerinin artmasına neden olmaktadır. (Patiadino, 2008; Akt. Şeker ve Aslan, 2015, s. 96). Tüm bu sorunlarla birlikte Mutlu ve Kırmısoy’un (2016, s. 5) vurguladığı gibi bugün Türkiye’de sığınmacı çocukların “eğitim, sağlık, barınma, hareket özgürlüğü, ayrımcılıktan korunma, cinsel istismar ve sömürden korunma” gibi temel insan hakları ile ilgili pek çok sorunları bulunmaktadır. Özellikle eğitimde yaşanan sorunlarda bu işin olumsuz katma değeri olmaktadır. Nitekim İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporu (Human Rights Watch, 2015) bazı Türk okullarının mülteci çocuklarını geri çevirdiği veya ihtiyaçlarını makul ölçüde yerine getirdiği, kimi zamansa getiremediği, özel geçici eğitim merkezlerinin çoğunlukla mülteci aileleri için fazla kalabalık olduğu ve uygun olmadığı yönündedir (Human Rights Watch, 2015, s. 9). Oysaki eğitimin temel halkası olan okullar, çocukların topluma adapte oldukları “fiziksel, bilişsel ve sosyal beceriler geliştirdikleri, sosyal kodları öğrendikleri” ve özellikle mülteci çocukların topluma dâhil olma fırsatına sahip oldukları yerlerdir (Yıldırım, Yakar ve Erdoğan, 2017, s. 9). Aileler okullarda, yeni geldikleri toplumun mevcut sosyal normlarını, geleneklerini ve oraya nasıl uyum göstereceklerini keşfetme fırsatına sahip olurlar (Şeker ve Aslan, 2015, s. 99). Netice itibarıyla ülkemizdeki duruma bakıldığında Milli Eğitim Bakanlığı’nın [MEB] Aralık 2016 itibarıyla tahminlerine göre 490 binden fazla Suriyeli çocuk okullara kayıtlı durumda görünürken 380 bin çocuk ise okula gidememektedir (Unicef, 2017, s. 1). Ülkemizde eğitim yuvaları olan okullar sınıfların kalabalık olması sorunu yanında, sistem kaynaklı ve mülteci çocukların kendi özel durumlarından kaynaklanan farklı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Çok sayıda engelle karşılaşan bu çocuklar eğitimden mahrum kalarak kendilerini yaşam boyu yoksulluk ve hayatın zorluklarından kurtarmak için ihtiyaç duydukları becerileri edinmemektedir (Yıldırım, Yakar ve Erdoğan, 2017, s. 9). Bu çocukların mutlu ve başarılı bir yaşam için eğitim sistemine adapte olmaları zaruridir. Okula gitmeyen çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik daha ileri düzeyde müdahaleler ve başarılı politikalar üretebilmek için sorunların doğru okunması gereklidir. Nitekim Ardıç-Çobaner’de (2015) gazete haberlerinde Suriyeli çocukların içinde bulunduğu yanlış ve olumsuz koşulların neden ve sonuçlarına ilişkin yeterince arka plan ve bağlam bilgisinin verilmemesini ve haberlerin çocuk hakları ile bağının kurulmamasını ve çocukların bu haklara eşit şekilde erişimi devletin asli görevi olarak değil de bireysel bir

sorun ya da bir trajedi olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Araştırmacının da belirttiği gibi, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin Madde 22/1'e göre;

Taraf Devletler, ister tek başına olsun isterse ana babası veya herhangi bir başka kimse ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan ya da uluslararası veya iç hukuk kural ve usulleri uyarınca mülteci sayılan bir çocuğun, bu Sözleşmede ve insan haklarına veya insani konulara ilişkin ve söz konusu Devletlerin taraf oldukları diğer Uluslararası Sözleşmelerde tanınan ve bu duruma uygulanabilir nitelikte bulunan hakları kullanması amacıyla koruma ve insani yardımdan yararlanması için gerekli bütün önlemleri alırlar.

Bu maddede taraf Devletler kendi topraklarında mülteci sayılan ve mülteci statüsü kazanmaya çalışan tüm çocukların sözleşmede yer alan haklardan faydalanması için gerekli bütün önlemleri almalıdır ibaresi yer almaktadır. Söz konusu sözleşme Türkiye'nin, tüm sığınmacı çocukların haklarını gözetken politikalar üretmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim UNICEF, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve diğer ortaklarla birlikte Türkiye'de başta psiko-sosyal desteğin geliştirilmesi olmak üzere, çocuklar için mevcut olan koruyucu ortamların güçlendirilmesi ile risk altındaki çocukların belirlenmesinde ve bu çocuklara öncelik tanınmasında yakın iş birliği içinde çalışmaktadır (Unicef, 2017, s. 3). Ancak, uygulamada mültecilerin çocuklarının ilköğrenime erişimleri genel olarak sağlanmış olsa da, bu hakkın kullanılması ailenin mülteci kampında ya da uydu kentte kayıtlı olup olmamasına veya ihtiyaç duyulan ikamet izinlerinin alınmış olup olmasına bağlıdır (UAÖ, 2009; Akt. Özdemir, 2015, s. 16). Dünyanın birçok ülkesinde mülteci çocukların yaşadıkları bu tür sorunlar karşısında Arman (2017) ile yaptığı röportajda Profesör Selçuk Şirin bir konuşmasında "Biz bu çocuklara hiçbir şey yapmazsak ne olur söyleyeyim, bu çocuklar, suç örgütlerinin, fuhuş çetelerinin ve terör organizasyonlarının elinde kullanılacaklar. Yatırım yapılmayan her çocuk, yaşadığı topluma bedel ödetiyor. Afrika'daki Boko Haram, Taliban işte böyle çıktı" diyerek mülteci çocuklara yönelik eğitimin önemini ve aciliyetini ortaya koymuştur. Benzer bir görüşle Özer, Komsuoğlu ve Ateşok'un (2016, s. 77) belirttiği gibi "En temel insan hakkı ve en önemlisi gelecek hakkı olarak eğitim, geçmiş ve gelecek arasında sıkışıp kalmış mülteci çocukların araftan kurtuluşunun yegâne yoludur", aksi takdirde "gelecekte iş piyasalarında rekabetleri için gerekli eğitimler olmadan kötü hayat şartları ve dışlanma ile karşı karşıya kalacakları ve böyle bir 'kayıp neslin' toplumsal sonuçları olacağı" ortadadır.

Mülteci çocuklar sorununa yönelik çözümler onların dezavantajlı grup olduğu gerçeğini kabul etmekten geçer. Nitekim Kara, Yiğit ve Ağırman (2016, s. 945) Türkçe öğretmen adayları ile yaptıkları araştırma sonucunda adayların büyük bir çoğunluğunun Suriyeli mültecilerle ilgili olumsuz metaforlar geliştirdiğini tespit etmiştir. Ancak bu olumsuz metaforlarda adaylar mültecileri, Türkiye'ye zararı olan kişiler olarak değil, daha çok zor koşullarda kalan, kimsesiz ve yoksunluk içerisinde yaşayan insanlar olarak gördüklerine yöneliktir. Araştırma sonuçları toplumda mültecilerin dezavantajlı grup olarak görüldüğünün açık bir göstergesidir.

Dolayısıyla bu çalışmada dezavantajlı grup olarak değerlendirilen yedi, dokuz ve on yaş grubu sığınmacı çocukların mutluluk temalı çizimlerine yansıyan simgelerini belirlemek ve bu simgeleri kendi görüşleri ve katılımcı gözlemci notları doğrultusunda sosyo-psikolojik bir bakış açısı ile değerlendirmek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların mülteci çocukların topluma uyumuna yönelik başarılı eylem planlarının hazırlanmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır. Aynı zamanda bu araştırmanın mutlu çocuklar yetiştirmek için geleceğe yönelik öneriler sunmada kaynak

olacağı düşünülmektedir. Nitekim mülteci çocuklarla ilgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, bazılarının mülteci çocuklara yönelik toplumsal algıyı ortaya koyduğu (Kara, Yiğit ve Ağırman, 2016; Ardıç-Çobaner, 2015; Kolukırmak, 2009); bazılarının mülteci çocukların sorunlarını tespit ettiği (Şeker ve Aslan, 2015; Mercan-Uzun ve Bütün, 2016; Leghtas ve Sullivan, 2017) ve bu sorunların tespiti ile birlikte çözümüne yönelik toplumsal rol ve uygulamalar sunduğu görülmektedir (Yılmaz, 2015; Kağnıcı, 2017). Araştırmanın bu çerçevede önemli bir boşluğu dolduracağı beklenmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Araştırmacı bu çalışma ile yedi, dokuz ve on yaş grubu sığınmacı çocukların mutluluk temalı çizimlerine yansıyan simgelerini belirlemek ve bu simgeleri sosyo-psikolojik bir bakış açısı ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın gerçekleştirilmesinde nitel araştırma desenlerinden biri olan “olgubilim” deseni kullanılmıştır. Çocuklarda “mutluluk” kavramı aslında bildiğimiz fakat hakkında tam anlamıyla ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız bir olgudur. Tümüyle yabancı olmadığı buna karşılık tam anlamını da kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2016-2017 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde Sinop’un bir merkez ilçesindeki ilkokulda öğrenim gören ve gönüllülük esasına göre belirlenen 11 sığınmacı çocuktan oluşmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme ile belirlenmiştir. Bu örneklemin tercih sebebi okulun araştırmacılara kolay ulaşılabilir bir mekânda olması ile ilişkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan sığınmacı çocukların geldikleri ülkeler, sınıflar ve cinsiyete göre dağılımları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çocukların cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri sınıf düzeyi ve geldikleri ülkelere göre dağılımları

Cinsiyet	Yaş	Sınıf	Ülke	Geldikleri Yıl	Kardeş Sayıları
K1	7	1.	IRAK	2015	2
K2	9	3.	IRAK	2013	3
K3	10	4.	IRAK	2015	4
E1	7	1.	IRAK	2015	4
E2	7	2.	AFGANİSTAN	2015	2
E3	9	3.	IRAK	2015	3
E4	9	3	AFGANİSTAN	2015	2
E5	9	3.	IRAK	2013	3
E6	9	3.	IRAK	2013	3
E7	9	4.	AFGANİSTAN	2013	4
E8	10	3.	AFGANİSTAN	2013	2

K:KIZ E:ERKEK

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan çocukların 4’ü Afganistanlı ve 7’si Iraklıdır. Cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında grubun 3’ü kız, 8’i erkek çocuğudur. Yaş gruplarına bakıldığında 3’nün 7 yaşında, 6’sının 9 yaşında ve 2’sinin 10 yaşında olduğu görülmektedir. Geldikleri yıllara bakıldığında 5 çocuk 2013, 6 çocuk 2015 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Kardeş sayılarına bakıldığında ortalama 3 görülmektedir.

Kardeşlerin aynı okulda farklı seviyedeki sınıflarda eğitim gördüğü elde edilen bilgiler arasındadır. Araştırmaya katılan çocukların çoğunluğu Iraklı (n=7) ve erkek 9 yaş grubu sığınmacı çocuklardan oluşmaktadır. Sanatsal gelişim aşamasına göre 3 çocuk şematik (7-9 yaş) ve 8 çocuk 4. Evre Gerçekçilik (9-12 yaş) aşamasındadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçları sığınmacı çocukların mutluluk kavramına ilişkin çizdikleri resimler, bu resimlere ilişkin kendileriyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme kayıtlarından ve araştırmacının katılımcı gözlemci notlarından oluşmaktadır. Resimler çocukların yaşamlarında önemlidir. Çünkü çocuklar mutluluklarını, mutsuzluklarını, gelecekle ilgili hayallerini, geçmiş yaşamlarını ve devam eden hayatlarıyla ilgili düşündüklerini resmetmeyi severler. Bu durum çocuk ile iletişim kurmada ve çocuğun karşılaştığı güçlükleri aşma konusunda yetişkinlere yardımcı olur. Özellikle iletişim problemi yaşayan çocuklar için resim yöntemini kullanmak, onlar hakkında bilgi edinmede sağlıklı sonuçlar verir (Yavuzer, 2009, s. 14). Yapılan çalışmalarda tüm çocukların yaşanmışlıklarını ve bireysel farklılıklarını resimlerine çok farklı ve yaratıcı bir şekilde yansıttıkları tespit edilmiştir (Çetin ve Koyuncuoğlu, 2013).

Dolayısıyla çocukların çizimleri duygusal ve bilişsel gelişimlerinin simgesel bir göstergesi olarak da görülür. Uzmanlar için simgelerin yorumlanması altta yatan daha büyük bir gerçekliğin ortaya çıkarılmasında büyük önem taşır (Yavuzer, 2009, s. 89). Genel olarak çocukların çizimleri, gördüklerinin ve yaşadıklarının etkisini değerlendirmek için kullanılabilecek etkili bir ölçme aracı olarak değerlendirilmektedir (Piscitelli, Katrina ve Michele, 2003, s. 47). Sosyolojik ve psikolojik araştırmalarda araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır (Freeman ve Cox, 1985). Bu bağlamda sınırlı sözcük bilgisine sahip, çekingen, konuşma ve dil zorlukları olan sığınmacı çocukların çizdikleri resimler önemli bir veri toplama aracı olarak görülmektedir. Veri toplama aşamasında çocuklardan “kendilerini en mutlu hissettiği anı” resmetmeleri istenmiştir. Fakat resmi tek başına bir ölçme aracı olarak kullanmakla elde edilen verilerin geçerliği ve güvenilirliği tartışılmaktadır. Bu nedenle resim çizimini etkileyen çok sayıda bağlam işin içine koşulduğunda daha geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşıldığını da görmek mümkündür (Freeman ve Cox, 1985). Malchiodi (2005) ve Di Leo’ya (1983) göre çocukların resimsel ifadelerinin ne anlama geldiğini kavramamızı sağlayacak etkili yöntemin çocuklarla resimleri üzerine konuşmak olduğunu belirtmektedir. Bu şekilde çocukların çizimlerine yansıyan duygularını, düşüncelerini ve tutumlarını öğrenebilir, hatalı yorumlar yapmayabiliriz. Aksi takdirde Lugué’e (1913) göre çocuk resmi yaparken kazara yaptığı yanlış bir boya lekesini kasıtlı olarak yaptığını düşünüp bir köpek, okyanus ya da başka bir şey yaptığını düşünebiliriz (Akt., Di Leo, 1983). Benzer biçimde resimlerin kişilik değerlendirilmesinde kullanılması, klinik bilimsel bir çözümleme olmaktan ziyade sezgisel ve öznel izlenimlere dayanmaktadır (Yavuzer, 2009). Çünkü Malchiodi’nin (2005) belirttiği gibi, çocuklar birçok nedenle resim yaparlar. Bazıları “sadece kendi gelişimsel süreçleriyle, resim yapma sevgisiyle ve kişisel resim yapma deneyimleriyle ilişkilidir”. Bu durumu ayırt etmek ve çocukların resimlerini anlamaya yönelik yarı yapılandırılmış görüşme sürecinde çocukların her birine yaşları, kaç kardeş oldukları, hangi ülkeden geldikleri, sınıf düzeyleri, resimlerinde ne çizdikleri, anne, baba ve diğer aile bireylerin ile birlikte yaşayıp yaşamadıklarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Bir diğer veri toplama aracı katılımcı gözlemci notlarıdır. Katılımcı gözlemci araştırmacı; resim yapan çocuklarla birlikte vakit geçirip onların çalışma ve görüşme süreçlerine tanıklık eden kişidir (Sönmez ve Alacapınar, 2013). İhtiyaç duyulan bazı verilerin analizinde katılımcı gözlemci notlarından faydalanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2008, s. 289) göre

veri toplama sürecinde birden fazla veri toplama aracının kullanılması, “toplanan verilere ilişkin bir kanıt zincirinin oluşturulması” yapı geçerliğini arttıran bir yöntemidir.

Verilerin Analizi

Söz konusu çalışmada resimlerle elde edilen veriler içerik analiz tekniğine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Bu analiz tekniğinde önce resimlerdeki unsurlar, çocuklarla yapılan görüşme sonuçlarına göre tespit edilmiştir. Her çocuk tarafından bu unsurların çizilip çizilmediği belirlenerek (tekrarlanma sıklığına bakılmaksızın=frekansları) elde edilen veriler tablolaştırılmıştır (Bkz. Tablo 2, 3, 4). Ardından resimlerde belirlenen görsel unsurlar iki araştırmacı tarafından bağımsız bir biçimde kodlanarak tematik olarak gruplandırılmıştır. Kodlama aşamasında ilk olarak kodlamanın güvenilirliği sağlanmaya çalışılmış ve bu kodlama üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Kodlama verilerin üçte biri, ikisi ve tamamı olacak şekilde her seferinde baştan gözden geçirilerek karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Bu işlemde aynı figürlerin aynı kategoriye kodlanıp kodlanmadığına bakılmıştır. İki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılan kodlama sonuçlarının karşılaştırılması ile “görüş birliği” ve “görüş ayrılığı” olan durumlar ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Araştırmanın kodlama güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman’ın (2016, s. 64) önerdiği güvenilirlik formülü (Güvenirlik = Görüş Birliği/ (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) kullanılmıştır. Bu tür çalışmalarda kodlama güvenilirliği ilk aşamada genelde %70’in üzerinde çıkmaz. Sonraki aşamada “% 80” gibi bir güvenilirlik aranır. Güvenirliğin kodlama şemasının boyutuna ve aralığına göre “% 90” aralığında olması beklenir (Miles & Huberman, 2016: 64). Araştırmanın güvenilirlik yüzdesi % 95’dir. Bununla birlikte nitel araştırmalarda güvenilirliği (tutarlılığı) sağlamak için nitel yöntemler içerisinde kullanılan farklı veri kaynaklarının üçgenlemesi gerekliliğinden yola çıkılarak çocuk resimleri, yapılandırılmış görüşme tekniği ve katılımcı gözlemci notları kullanılarak, veri üçgenlemesinde kullanılmıştır (Patton, 2014, s. 559). Bu şekilde araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla çocukların resimleri, kendi resimlerine ilişkin görüşleri ve katılımcı gözlemci notları birlikte kullanılmıştır. Örneğin E1’in resminde (Bkz. Resim 1) abi olarak tanımladığı insan figürünün ağız kısmını belirgin olarak diğer çocuklardan daha büyük çizmesi dikkat çekicidir. Bu ayrıntı gözlemci notlarında sınıf öğretmenin “Benim öğrencim 2015 yılında ailesi ile Türkiye’ye gelmiş. Türkçe’yi çok iyi bilmediği için zor anlaşıyorum” ifadesi E1’in çevresi ile dil sorunu yaşadığının göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde çocukların çizimlerinin incelenmesi ve çizimlerine yönelik görüşlerinin ve yer yer katılımcı gözlemci notlarının değerlendirilmesi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çocukların çizimlerinde sık tekrarlanan unsurlar genel tema başlıkları ile sunulmuştur.

İnsan Çizimleri

Tablo 2’de çocukların çizimlerinde görülen insan figürlerine yer verilmiştir.

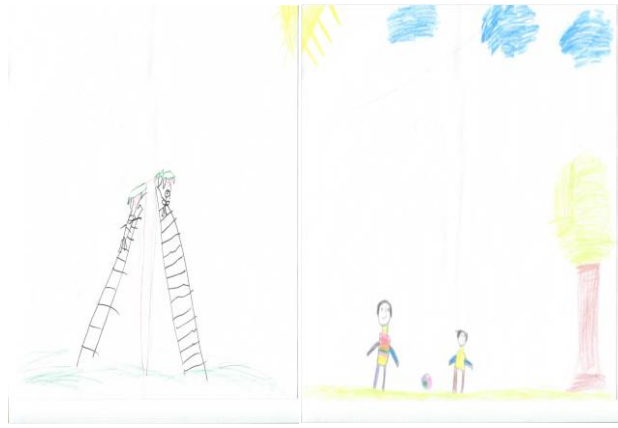
Tablo 2. Mutluluk temalı resimlerde insanlar

İnsanlar	N
Kendisi, kardeş ve abi	1
Kendisi ve abi	2
Toplam	3

Tablo 2’de, görüldüğü üzere mutluluk temalı resimlerde çok az sayıda çocuk (n=3) insan figürleri çizmiştir (Bkz. Resim 1, 2, 3). Yapılan görüşmede E1 “Bu ben, kardeşlerim, abim”, E3 “Bu ben ve abim” ve E5, “Bu abim, ben” ifadeleriyle çocuklar bu çizimlerde kendilerini, kardeşleriyle ve abileriyle çizdiklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan sorgulanması gereken çocukların neden resimlerde anne ve babalarını değil de kardeş ve abilerini çizdikleri ve neden resimlerde büyük çoğunluğunun (n=8) insan figürünü çizmedikleridir. Çocuklar ile yapılan görüşme neticesinde E2’nin “babam yok, orda [Afganistan] gelecek”, “Abim ve babam bizle gelmedi” (E8) ifadeleriyle anne hariç babalarının ve/veya bazı kardeşlerinin geldikleri ülkede kaldığı tespit edilmiştir. Farklı şartlardan dolayı onlarla halen görüşemedikleri ve haberleşemedikleri anlaşılmıştır. Malchiodi’ye (2005, s.221) göre aile resmi çizmek insan figürlerini resmin bir parçası haline getiren 4-6 yaş grubu çocuklar hariç diğerleri için kendiliğinden gerçekleşen bir durum değildir. Dolayısıyla kendi akranları dışında abi ve kardeşlerini çizmeleri aralarında çevrelerine göre daha dinamik ilişkinin varlığını düşündürmektedir.

Resim 1. E1 (7Y.)

Resim 2. E3 (9Y.)

Resim 3. E5 (9Y.)

Yukarıdaki resimler incelendiğinde E1’in ve E5’in çizimlerinde “bu abim” olarak tanımladıkları figürü diğer kardeşlerden daha büyük, renkli ve kendilerine yakın ve sol taraflarında çizdikleri görülmüştür. E1 sanatsal gelişimin üçüncü evresindedir. Bu evredeki çocukların “bir şeyi nasıl gördüğü; o şeye verdiği duygusal anlam, deneyimler... şemanın oluşumu” belirler (Yavuzer, 2009, s.55). Dolayısıyla E1’in çiziminde abi ile ilgili ayrıntılı çizimler ve benzer şekilde sanatsal gelişimin gerçekçilik evresinde olan E5’in çizimlerinde görülen bu durum çocukların abiye değer verildiklerinin ve onunla kendilerini güvende hissettiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Bkz. Okyay, 2008). E1’in resminde belirgin olarak ortaya çıkan bir diğer unsur abinin ağız kısmının daha büyük çizilmesidir. Klepsch ve Logie’ye (1982) göre “ağız temel iletişim” aracıdır. “Konuşma ve dil sorunu olan çocuklar kalın çizgilerle büyük ağız” çizmeyi tercih ederler. E1 ailesi ile 10.09.2015 yılında Türkiye gelmiştir. Bu ayrıntı katılımcı gözlemci notlarında sınıf öğretmeninin “Benim öğrencim 2015 yılında ailesi ile Türkiye’ye gelmiş. Türkçe’yi çok iyi bilmediği için zor anlaşıyorum” ifadesi E1’in çevresi ile dil sorunu yaşadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte “Anne ve babalarına” bağımlılık gösteren çocukların çizimlerinde ağız kısmına saplandıkları da düşünülebilir (Akt. Yavuzer, 2009).

Yukarıda resim 2 ve 3’ü yapan çocuklar yaş olarak sanatsal gelişim aşamasının gerçekçilik evresindedirler (9-12 Yaş). Bu evrede çocukların sanatsal becerilerinin gelişmiş olması beklenir (Malchiodi, 2005). Ne yazık ki E3’ün (Bkz. Resim 2) insan figürleri, olması gereken gerçekçilik dönemi beceri özelliklerini tam olarak

göstermemektedir. Yaş olarak gerçekçilik döneminde olan E3'ün sanatsal becerisi oldukça kötü olup şema öncesi döneme (4-7 yaş) özgü insan figürlerini (çöp adamlar) çizmektedir. E3'ün bu çöp adamları oldukça küçük boyutlu çizmesi "korkak, çekingen ve içe dönük çocukların" güvensizlik simgesi olarak görülmektedir (Klepsch ve Logie, 1982'Akt. Yavuzer, 2009). Öte yandan yaşça E3'ten daha küçük olan E1'in (Bkz. Resim 1) çizimleri daha gelişmiştir. Çizimleri şematik dönemin özelliğini yansıtmaktadır. Çünkü bu dönemde görsel sembollerin, insanların, hayvanların ve diğer objelerin gerçek şemaları gelişmiştir. E1'in ve gerçekçilik aşamasındaki E5'in insan figürlerini uzuvlarıyla çizebilme yeteneğine sahip oldukları halde el çizmemeleri "güvensizliği ve çevreye uyumda güçlük çekmesini" ve ayak çizmemeleri "kendini güvensiz ve yardımsız hissetmesi" anlamına gelmektedir (Klepsch ve Logie, 1982'Akt. Yavuzer, 2009). Çocukların çizimlerine yansıyan bu olumsuz durum katılımcı gözlemci notlarında üçüncü sınıf öğretmenlerinden biri tarafından ifade edilen çocukların dil bilmeme sorunu ile ilişkilendirilerek çocukların arkadaşlarına "kendini kabul ettireme[mesine]" "arkadaşlarıyla oynamayı bil[memesine]" ve "... çevreye ve okul kültürüne uyum sağlama" masına neden olduğu görüşünü desteklemiş durumdadır.

Gökyüzüne Ait Simgeler

Tablo 3'te çocukların çizimlerinde mutluluğu simgeleyen gökyüzüne ait unsurlar sunulmuştur. Sık tekrarlanan bu unsurlar ayrı birer tema olarak analiz edilmiştir.

Tablo 3. Mutluluk temalı resimlerde gökyüzüne ait simgeler

Çizilen öğeler	N
Güneş	6
Bulut	4
Kelebek	3
Kuş	2
Gökkuşağı	1
Toplam	16

Tablo 3'te görüldüğü gibi çocukların çizimlerinde mutluluğu tanımlayıcı simgeler sırasıyla gökyüzünde güneş (n=6), bulut (n=4), kelebekler (n=3), kuşlar (n=2) ve gökkuşağıdır (n=1). Çizimlerde en sık resmedilenin güneş, en az olanın ise gökkuşağının olduğu görülmektedir. Çocuklar, çizdikleri resimlerde birden fazla gökyüzüne ait simgeye yer vermişlerdir.

Güneş

Resimlerde görüldüğü gibi (Bkz. Resim 1, 2, 3, 4, 5, 6) güneş gökyüzünde mutluluğu tanımlayıcı en önemli simgelerden biridir. Çizimlerinde güneşe yer veren çocuklardan 2'si (Bkz. Resim 1-4) sembolik evrede diğer 4 çocuk gerçekçilik evresindedir. Güneş tüm resimlerde kağıdın köşesinde gösterilmiştir. Bu güneş çizimi "çocuk resimlerinin çoğunda oldukça standart" bir görüntüdür (Bkz. Malchiodi, 2005, s.127). Yavuzer'e (2009) göre güneş sevginin varlığına işaret ettiği gibi sevgi ihtiyacı olarak da yorumlanmaktadır. Örneğin "sıcaklığa ve onaylanmaya ihtiyacı olan çocuklar güneşe doğru, kabul edilmeme duygusu yaşayan çocuklar güneşten uzakta olarak çizilirler" (Batı, 2012, s. 90). Çocukların resimlerinden güneş (Bkz. Resim 1, 3, 4, 5, 6) nesnelerin uzağında ve biri dışında (Bkz. Resim 2) diğerlerinde sol tepesinde konumlandırılmıştır. Bu durum çocuğun sevgi ihtiyacı içinde olduğunu veya bu duyguya eşdeğer çizimlerde betimlenen mekânın göç öncesi döneme ait olması sebebiyle özlemi de simgelediğini düşünülebilir.

Bulut

Sığınmacı çocukların çizimlerinde bulut (Bkz. Resim 1, 3, 5, 6) güneşten sonra en fazla çizilen mutluluk simgesidir. Resimlerde bulut (Bkz. Resim 1, 3, 5, 6) mavinin birbirinden farklı tonlarıyla boyanmıştır. Çocukların maviyi gökyüzünde bulutun rengi olarak kavramsallaştırdıkları¹ görülmektedir. Bulut çizen çocukların resimlerinde güneşe de yer verdikleri görülür. Sembolik evrede olan 3 çocuktan biri (Bkz. Resim 1), gerçekçilik evresinde 9 çocuktan 3'ü tarafından çizilmiştir. Her iki evredeki çocuklar tarafından çok sık olmamakla birlikte aynı oranda çizildiği söylenebilir.

Kuşlar ve Kelebekler

Çocukların çizimlerinde mutluluğu simgeleyen diğer dikkat çekici göstergeler kuşlar (Bkz. Resim 4) ve kelebeklerdir (Bkz. Resim 4, 5, 6). Kuşlar sembolik evrede olan 3 çocuktan biri (Bkz. Resim 1), kelebekler gerçekçilik evresinde olan 9 çocuktan 3'ü tarafından çizilmiştir. Çocuklar bu göstergeleri görüşme sonuçlarına göre geçmişte yaşadıkları mekân içerisinde resmetmişlerdir. Burns ve Kaufman'a (1972) göre çocuk resimlerinde çizilen kuşlar özgürlüğün, kelebekler hayali sevgi ve güzellik arayışını simgeler (Akt. Batı, 2012, s. 89). Di Leo'ya (1983) göre bunlarla birlikte ağaçlar, çiçekler ve güneş; ışık, doğa ve evin sınırlandırdığı dünyaya duyulan ihtiyacın bir sembolü olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla tüm bu semboller çocukların geçmişte özgür ve mutlu bir yaşamlarının olduğunu düşündürmektedir. Şu anda da sevgi ve mutluluk arayışı içerisinde başkalarının desteğine ihtiyaç hissettiklerini ileri sürmek fazla iddialı bir yorum olmasa gerekir.

Resim 4. K1 (7Y.)

Resim 5. K3 (10Y.)

Dış Mekâna Ait Simgeler

Tablo 3'te çocukların çizimlerinde mutluluğu simgeleyen dış mekâna ait unsurlar sunulmuştur. Sık tekrarlanan bu unsurlar ayrı birer tema başlığı ile analiz edilmiştir.

¹ "Bir şeyin bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı; soyut düşünme faaliyetinde kullanılan ve belli bir somutluk ya da soyutluk derecesi sergileyen bir düşünce, fikir ya da ide" (Cevizci, 1999, s. 499). Kavramların bir özelliği de bazı durumlarda benzer çağrışım alanları oluşturulması bazen de her toplumda farklı çağrışımlar yaratmasıdır. Ağaç, dergi gibi sözcüklerin hemen her dil ve toplumda yarattığı çağrışımlar en azından biçimsel olarak birbirine benzemektedir. Buna karşılık eşitlik, koruma, eziyet, özgürlük gibi kavramların algılanışı toplumdan topluma farklılık gösterebileceği gibi bireyden bireye de farklılık gösterebilir (Küçükşen-Öner, 2010, s. 74).

Tablo 4. Mutluluk temalı resimlerde dış mekâna ait simgeler

Dış Mekâna Ait Simgeler	N
Elma ağacı	6
Zemin çizgisi	5
Ev	5
Bahçe	4
Çiçek	2
Elma	4
Baca	3
Bakkal	1
Toplam	28

Tablo 4’te görüldüğü üzere, çocukların mutluluk temalı resimlerinde dış mekâna ait öne çıkan simgeler sırasıyla elma ağacı (n=6), zemin çizgisi (n=5), evler (n=5), elma (n=4), bahçe (n=4), çiçek (n=2), baca (n=3) ve bakkaldır (n=1). Çocuklar, çizimlerinde birden fazla dış mekâna ait simgeye yer vermişlerdir.

Elma Ağacı ve Elma

Tablo 4’te görüldüğü gibi elma ağacı ve elma sığınmacı çocukların çizimlerinde sık çizilen unsurlardan biridir. Bu iki simgesinin aşağıdaki resimlerde çok farklı mekânlar içerisinde ve çok farklı boyutlarda çizildiğini görmek mümkündür.

Resim 6. E6 (9Y.)

Resim 7. E7 (9Y.)

Resim 8. K2 (9Y.)

Örneğin resim 8’de elma, boyut olarak balonlar ve hediye den daha büyük çizilmiş ve pastayla boy ölçüşecek kadar öne çıkartılmıştır. Benzer şekilde resim 8’in ayrıntılarına bakıldığında elmanın boyut olarak sayfanın tümüne yakın olduğu görülür. Şematik evrede çocukların önem vurgulamak için boyutta abartma yapması (Bkz. Resim 7 ve Resim 8) sık rastlanan bir unsurdur (Bkz. Malchiodi, 2005). Nitekim E7 görüşme esnasında “elmayı severim”, “bu da kalbim”, “çünkü sarı elmayı çok severim”, “evet sarı elma yiyince mutlu olurum” ifadeleri ile elmayı sevdiğini ve özellikle de sarı elmanın onu çok mutlu ettiğini, kalbi de elmayı çok sevdiği için çizdiğini belirtmiştir. Diğer çocuklardan gelişim döneminin özelliklerini beceri olarak tam gösteremeyen E3’ün çizimlerinde tam tanımlanamasa da (Bkz. Resim 2) görüşme esnasında “Bu elma ağacı” ifadesi ile bir elma ağacı resmettiğini, E5 (Bkz. Resim 3) ve K1 (Bkz. Resim 4) bir elma ağacı çizdiğini belirtmiştir. E1 görüşme sırasında “Bu Iraktaki evimiz. Bu bahçesi”, “Ora çok güzeldi” ile yaşamış oldukları kendi müstakil ev ve bahçelerini (Bkz. Resim 1) çizdiğini ve orayı çok güzel bulduğunu belirtmiştir. Nitekim bahçedeki elma ağacı bu resimde yerini bulmuştur. Elma ve elma ağaçları bu nesneleri çizen çocukların geçmişteki yaşamları ile ilişkili gerçek bir görüntüsel göstergedir. Dolayısıyla tüm resimlerdeki elma çocukların göç ettikleri anayurtlarına özleminin ve o ortamdaki mutluluklarının bir simgesi olarak düşünülebilir.

Aynı zamanda aileleri ile birlikte göçe sürüklenen çocukların yaşadıkları travmalardan ve daha birçok tanımlayamadığımız olumsuz durumdan kaçınarak mutlu olma çabalarının bir simgesi olarak da değerlendirilebilir.

Evler

Çocukların çizimlerinde ev, sık çizilen figürlerden biri olarak erken yaşlardan itibaren görülür. Ev çocuğun duygusal yaşam alanının olduğu merkezdir (Yavuzer, 2009). Benzer şekilde sığınmacı çocukların resimlerinde de çok sık olmasa da on bir çocuktan dördünde ev çizimlerine rastlanmaktadır (Bkz. Resim 1, 5, 6, 9). Bu evlerin şematik evre (Bkz. Resim 1, 6) ve gerçekçilik evresinde (Bkz. Resim 5, 9) olan çocuklar tarafından büyük boyutlu olarak çizildiği görülür. Özellikle gerçekçilik evresinde çok rastlanılmasa da şematik evrede çocukların resimlerinde boyutları abartma çocukların özgürce kullandığı bir unsurdur. Önem vurgulamak için boyutta çeşitlilik bu yaşta normal kabul edilir (Malchiodi, 2005, s.132). Bu çalışmada gerçekçilik evresinde olan çocuklar tarafından da çizilen bu büyük boyutlu evler, travmatize bir durumun yansıması olabilir. Nitekim K3 görüşme esnasında büyük boyutlu olarak çizdiği evleri “Bu Irakta ki evimiz, evimizin bahçesi, bu da bakkalımız, babamındı”, “çok güzel burası”, “özledim evet” ifadeleriyle (Bkz. Resim 5), evlerinin bahçesi olduğunu ve bahçede bakkallarının bulunduğunu, babasının orayı çalıştırdığını ve geçmişte yaşadığı yeri özlediğini ifade etmiştir. Yalnız E8’in çizdiği ev diğer çocuklardan farklılık göstermektedir (Bkz, resim 9).

Resim 9. E8 (10Y.)

E8 “ben bunu çizebilir miyim?” ifadesi ile çizim yaptığı oda duvarında asılı olan tabloyu resmetmeyi tercih etmiş ve bunun onu mutlu edeceğini “evet” cümlesi ile onaylamıştır. Kara kalem çalışması olan çizimde gerçekçilik evresine uygun olarak çok çeşitli detaylara girilerek ev ve ağaç resmi yapılmaya çalışılmıştır. Çocuklar bu evrede resimlerini aslının uygun olarak yapmaya çalışırlar. E8’in resminde de benzer şekilde “fotoğrafik etki” elde etmeye çalışılmıştır. Çocuklar bir nesneyi ne kadar ayrıntılı çizerlerse resmi o kadar iyi yaptıklarını düşünürler (Malchiodi, 2005, s. 134). E8’in resminde dikkat çekici olan tüm ayrıntıların çok silik olarak resmedilmiş olmasıdır. Onun siyah rengi tercih etmesi, çizimlerinin çok silik olması hassas ve kırılgan bir kişilik yapısına sahip olduğunu düşündürmektedir (Bkz. Savaş, 2014). Bununla birlikte diğer çocuklarla yapılan görüşmelerden ortaya çıkan dikkat çekici bir diğer tablo çocukların çizdikleri evlerin genelde (Bkz. Resim 1, 5, 6), göç etmeden önce yaşadıkları evler olduğudur. Genel olarak çocukların çizdikleri evler şematik (Bkz. Resim 1) ve gerçekçilik evresindeki çocukların (Bkz. Resim 5, 6) geçmişe dönük özlem duygularını, kendilerini

güvende hissetme isteklerini çağrıştırmaktadır. Bununla birlikte evin tamamını boyarken zıt renkleri kullanmaları çocukların huzursuz ya da mutsuz karmaşık duygular içinde olduğunu düşündürmektedir (Bkz. Paktuna-Keskin, 2010, s. 37). Bu olumsuz duygular çocukların bugünkü ruh hallerinin yansıması olabilir.

Zemin Çizgisi

Araştırmaya katılan çocuklardan yarısından çoğu çizimlerinde evler, ağaçlar, çiçekler ve diğer figürleri görünür bir zemin çizgisi üzerine yerleştirmişlerdir. Zemin çizgisini koyu, açık yeşil ve mavi renkte boyamışlardır (Bkz. Resim 1, 2, 3, 4, 5, 6). Resimlerde görülen bu çizgi çocukların gerçeklik algısının geliştiğine ve çocuğun kendisini diğer insanlarla ilişkili olarak çevresel bir bütünlük içerisinde algıladığına işaret etmektedir (Bkz. Yavuzer, 2009). Lowenfeld'e (1947) göre şematik (7-9 yaş) sanatsal gelişim evresi ile birlikte çocuklar yer çizgisini kullanır (Malchiodi, 2005). Fakat şematik evrede E1 resminde yer çizgisini kullanırken E2'nin bu çizgiyi kullanmadığı (Bkz. Resim 10) görülür. Bu resimde kalem, defter, silgi ve üzerinde Arapça sayılarının olduğu bir cetvel düz bir zeminde sıralanmış gibi durmaktadır. Malchiodi (2005) kağıdın kenarının çocuklar tarafından yer çizgisi gibi kullanıldığından bahsetmiştir. Bu resimde bu tür bir yer çizgisinden söz etmek zordur. Bir üst aşama gerçekçilik evresinde olan E7, K2 ve K4'ün de bir zemin çizgisi kullanmadığı görülür (Bkz. Resim 7, 8, 11). Resim 8'de ipe asılmış balonlar yüksekte olsa da, balonlar ile boy gösteren büyük kırmızı elma ve doğum günü pastası kağıdın zemin çizgisi olarak kullanıldığını göstermemektedir. Aynı durum resim 11 için de geçerlidir. Uzmanlara göre içe dönük ve öz güveni olmayan çocuklar çizimlerinde beklenen yer ve gök çizgisini genel olarak kullanmazlar (Bkz. Yavuzer, 2009). Bu bağlamda katılımcı gözlemci notlarında sınıfında sığınmacı çocuk bulunan bir dördüncü sınıf öğretmeni "Dil sorunu, konuşulanı anlamıyor, halini anlatamıyor. Oyunlara tamamıyla yabancı. Hırçın çok hareketli", benzer bir görüşle başka dördüncü sınıf öğretmeni de bu çocuklar "Türkçe bilmediğinde ya da yeteri kadar konuşmadığından ve konuşmaları anlamadığından saldırganlık gösterebilmekte. Bu durum arkadaşları tarafından dışlanma hissi uyandırmakta" olduğunu açıklamışlardır. Bu açıklamalar büyük yaş grubundaki sığınmacı çocukların dil sorununun, konuşulanı anlamamasına, kendini ifade etmede güçlük çekmesine, dolayısıyla akranlarıyla iletişim kuramamasına, akranları tarafından dışlanmasına, yalnızlık hissi yaşamasına, hırçınlaşmasına ve saldırganca davranışlar göstermesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı gözlemci notlarıyla uyumlu bir şekilde zemin çizgisi kullanmayan çocukların içe dönük ve öz güveni olmayan çocuklar olduğu düşünülmektedir

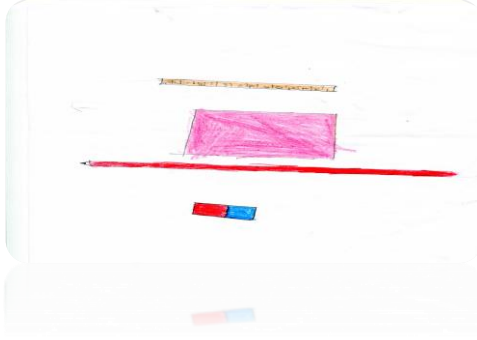
Diğer Simgeler

Tablo 5'te çocukların çizimlerinde çok sık rastlanmayan unsurlar ve diğer objeler simgeler ile sunulmuştur.

Tablo 5. Mutluluk temalı resimlerde diğer simgeler

Çizilen Objeler	N
Top	2
Kalp	2
Doğum günü pastası	2
Hediye paketleri	2
Merdiven	2
Balon	2
Kalem, defter, cetvel, silgi	1
Toplam	14

Tablo 5’te görüldüğü gibi çocuklar mutluluk temalı resimlerinde çok sık olmasa da top, kalp, pasta, hediye paketleri, balon, merdiven, kalem, defter, silgi ve Arapça rakamların yazıldığı bir cetvel gibi semboller çizmişlerdir. Çocuklar, çizdikleri resimlerde birden fazla simgeleyme yer vermişlerdir.

Resim 10. E2 (7Y.)

Resim 11. E4 (9 Y.)

Şematik dönemdeki E2 resmindeki objeleri “bu defter, bu kalem, bu silgi, bu cetvel” diyerek tanımlamıştır. Çizdiği bu şeylerin kendisini mutlu ettiğini “Evet” ifadesi ile onaylamıştır. Bu resimde Arapça sayıların olduğu cetvel dikkat çekicidir. Geçmişe ait bir gösterge olarak değerlendirilebilir. K2 görüşme esnasında “doğum günü çok güzel” ifadesi ile doğum gününün kendisini ne kadar mutlu ettiğini ifade etmiştir. Nitekim gerçekçilik aşamasındaki K2 büyük boyutlu yaş pastası ve kırmızı büyük elma, hediye paketi ve ipe asılı balonlar ile mutlu olduğu anı resmetmiştir (Bkz. Resim 8). Gerçekçilik aşamasındaki E4 (Bkz. Resim 11) resminde çizdiği benzer objelerle doğum günü kutlamasının onu çok mutlu ettiğini belirtmiştir. Bu objeleri çocukların mutlu resimlerinin temel gerçek göstergeleri olarak değerlendirebiliriz. Malchiodi’ye (2005, s.133-134) göre çocuklar 9-10 yaşlarına geldiklerinde resimlerinde “gerçekçi unsurlar diye algıladıklarını” gösterirler. Çocuklar ister istemez resimlerinde daha tutucudurlar. Resimler aslının aynısı gibidir. Çünkü resimlerinde “fotoğrafik bir etki” elde etmek isterler. Bu bağlamda gerçekçi unsurlar olarak değerlendireceğimiz çizgiler dikkat çekmektedir. Merdiven örneğindeki gibi (Bkz. Resim 1, 2). Çocuklarla yapılan görüşmelerden merdivenin onların göç ettikleri evlerinin bahçelerinde elma ağaçlarından meyve toplamalarını sağlayan gerçek bir sembolik gösterge olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çocukların resimlerinde geçmiş yaşamlarına dair bir gösterge olarak öne çıkan elmanın özlem ve merdivenin şu an bulundukları zorlu yaşam sürecinde “özlemin ve komplekslerin, gerginliğin, ezilme ve başkaldırının” (Bkz. Yavuzer, 2009, s. 71), heyecan ve güvensizliğin bir simgesi olarak görülebilir (Burns ve Kaufman, 1972’Akt. Okyay, 2008). Genel olarak çocukların mutluluk, özlem ve gerginlik duygularının aynı kompozisyon içerisinde gerçek görüntüsel göstergelerle resmedildiği ileri sürülebilir.

Renkler

Araştırmaya katılan çocukların resimlerine bakıldığında şematik dönemde olan E1(Bkz. Resim 1), E2 (Bkz. Resim 10) ve K1’in (Bkz. Resim 4) çizimlerinde genel olarak objeleri niteliklerine uygun olan renklerle gerçekçi bir biçimde kullanma eğilimi görülür: Gökyüzünde mavi bulutlar, sarı güneş, yeşil ağaç dalları ve yaprakları, kırmızı elmalar gibi. Renk için belirli kuralların konulduğu anlaşılmaktadır. Katı şekilde uymaya çalışmasına rağmen beklenmedik şekilde kullanımı E1’in (Bkz. Resim 1) yeşil çatılı ev boyamasında görülür. Gerçekçilik evresinde olan 6 çoğun resimlerinde renkler doğada olduğu gibi

kullanılmıştır. Yalnız bu yaş grubunda E8'in (Bkz. Resim 9) kara kalem çalışması renksizdir. Tablo 6'da çocukların mutluluk temalı çizimlerinde tercih edilen renkler sırasıyla gösterilmiştir.

Tablo 6. Mutluluk temalı resimlerde renkler

Renkler	Sarı	Kırmızı	Turuncu	Pembe	Açık yeşil	Koyu yeşil	Açık mavi	Koyu mavi	Mor	Kahverengi	Siyah	Turkuaz	Toplam
N	9	10	4	1	7	2	5	4	6	2	5	1	56

Tablo 6'da çocukların mutluluk temalı resimlerinde en çok tercih edilen renklerin kırmızı (n=10), sarı (n=9) ve sonra azalarak açık yeşil (n=7), mor (n=6), açık mavi (n=5) ve siyah (n=5) olduğu görülmektedir. Çocuğun kendisini ifade ediş biçimi olarak yaptığı resimlerde kullandığı renklerin önemli bir yeri vardır. Çocukların resimlerinde kırmızı, sarı ve açık yeşil mutluluğu simgeleyen renkler olarak kullanılmıştır. Çocukların resimlerinde kullandığı bu renklerin iki zıt duyguyu da yansıttığına dair tartışmalar vardır. Bu nedenle kullanılan rengin yoğunluğu daha çok önemsenmektedir.

Tablo 7. Mutluluk temalı resimlerde baskın renkler

Baskın Renkler	N
Baskın soğuk renkler (Yeşil, Mavi, Mor)	4
Baskın sıcak renkler (Kırmızı, Turuncu, Sarı)	1
Zıt renkler	5
Renksiz	1
Toplam	11

Tablo 7'de araştırmaya katılan çocukların mutluluk temalı çizimlerine yansıyan renk tercihlerinin çoğunlukla (n=5) zıt renklerden oluştuğu görülmektedir (Bkz. Resim 3, 6, 7, 10, 11). Çocuklardan bazıları (n=4) soğuk renkleri (Bkz. Resim 1, 2, 5, 8), biri sıcak renkleri (Bkz. Resim 4) ve bir diğeri de (Bkz. Resim 9) renksiz kara kalem çalışması olan siyah rengi tercih etmiştir. Gerçekçilik aşamasında soğuk (n:1), zıt renkleri tercih eden çocukların biri hariç 4 çocuk ve soğuk rengi tercih eden çocuklardan biri hariç 3'ü toplam 8 çocuk gerçekçilik aşamasındadır. Gerçekçilik aşamasındaki tüm çocukların ve şematik aşamadaki biri hariç (Bkz. Resim 4) iki çocuğun zıt renkleri ve soğuk renkleri kullanması uzmanlara göre baskıcı bir ortamda, huzursuz ve mutsuz duygular içinde olduklarını düşündürmektedir (Bkz. Paktuna-Keskin, 2010).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada yedi, dokuz ve on yaş grubu sığınmacı çocukların mutluluk temalı çizimlerine yansıyan simgelerini belirlemek ve sosyo-psikolojik bir bakış açısı ile değerlendirmek amaçlanmıştır. Çocukların çizimleri, çocuklarla yapılan görüşmeler ve katılımcı gözlemci notlarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda şematik (7-9 yaş) ve gerçekçilik aşamasında olan (9-12 yaş) sığınmacı çocukların genel olarak mutluluğu temsil eden resimlerinde insan çizmedikleri görülmüştür. Yaralı, Özkan ve Aytaç'ın (2016) yedi ve on yaş grubundaki çocukların resimlerinde aile bireylerinin çizilme oranının azaldığı sonucu araştırma bulgularımızla örtüşmektedir. Öte yandan araştırma sonuçlarında insan figürleri çizen çocukların kendilerini anne, baba ve akranlarından ziyade kardeşleriyle ve/veya abileriyle

resmetme eğiliminde oldukları görülmüştür. Malchiodi'ye (2005, s.221) göre aile resmi çizmek insan figürlerini resmin bir parçası haline getiren 4-6 yaş grubu çocuklar hariç diğerleri için kendiliğinden gerçekleşen bir durum değildir. Bu durumun sorgulanmasına yönelik çocuklarla yapılan görüşme sonuçları parçalanmış aile yapılarına, aileleri ve çevreleri ile olan iletişim kopukluğuna ve çevreye karşı yabancılaşma duygularına işaret etmektedir. Dolayısıyla çocukların abi ve kardeşlerini çizmeleri aralarında çevrelerine göre daha dinamik bir ilişkinin varlığını düşündürmektedir.

Sığınmacı çocukların resimlerinde özellikle küçük çizilen insan figürleri içerisinde büyük çizilen abi figürü önemsenen ve değer verilen ve varlığı ile çocuğu mutlu eden en önemli mutluluk göstergelerinden biri olarak görülmüştür. Uzmanlara göre "Çocuk fiziksel unsurlara bakmaksızın önemli ve değerli bulduğunu büyük çizer" (Malchiodi, 2005; Yavuzer, 2008; Batı, 2012, s. 82). Di Leo'ya (1983) göre bu durum genel olarak "Evde hâkim olan veya çocuğun değer verdiği ebeveyni" olarak gösterilebilir. Okyay'a göre (2008) bu kişi aynı zamanda çocuğun "kendisini günlük yaşantısında güvende hissettiği kişi"dir. Sonuç olarak şematik ve gerçekçilik evresindeki çocuklar resimlerinde abiyi kardeşlerden daha büyük, renkli ve kendilerine yakın ve sol taraflarında çizerek, ona değer verdiklerini ve onunla kendilerini güvende hissettiklerini yansıtmış olabilir. Fakat uzmanlara göre sol başa çizilen kişi, çocuğun en çok sevdiği kişi olmakla birlikte en çok çatışma yaşadığı ve yakınlaşmakta sıkıntı yaşadığı kişi olabilir (Savaş, 2014). Bu tür bir çizim Farokhi ve Hashemi'ye (2011) göre çocuğun saldırganlık duygularını da gösterebilir. Bununla birlikte özellikle ilgili kişi ile çizilen kuşlar ve kelebekler çocuğun o kişi ile yakınlaşma ümidini ve özlemini de çağrıştırabilir (Savaş, 2014).

Resimlerde dikkat çekici bir diğer unsur şematik evredeki çocuk resimlerinin birinde görülen abi figürünün ağız kısmının daha büyük çizilmesidir. Bu durum çocuğun çevresiyle iletişim ve dil sorunu yaşadığının bir göstergesi olarak değerlendirilir (Yavuzer, 2009, s. 18). Nitekim katılımcı gözlemci notlarında öğretmen görüşleri ve farklı araştırma sonuçları sığınmacı ve mülteci çocukların okullarında dil sorunu yaşadığını ortaya koymaktadır (UNHCR, 2017; Human Rights Watch, 2015; Leghtas ve Sullivan, 2017; Şeker ve Aslan, 2015; Mercan-Uzun ve Bütün, 2017). Alan yazında dil sorunu dışında sığınmacı/mülteci çocukların ülkelerinde aileleriyle yaşadıkları travmalar, kaçış sürecinde yaşadıkları zorluklar, ailelerinin her an yakalanıp sınır dışı edilme korkularını içeren birçok durum öfkelerini kontrol edememelerine, anksiyete, depresyon halleri gelişmesine neden olmaktadır (Yıldız, Ünlü ve Sezer, 2014, s. 44). Yerleşim yeri ve okulda ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmalarının ruh sağlığını olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Kirmayer, Narasiah, Munoz, Rashid, Ryder, Guzder, Hassan, Rousseau ve Pottie, 2011).

Araştırma sonuçlarında dikkat çekici olan bir diğer unsur şematik ve gerçekçilik aşamasındaki çocukların insan figürlerini çizerken genelde boyut olarak küçük çizimleri ve bu figürlere el ve ayak çizmemeleridir. Uzmanlara göre çocukların çizdiği figürlerin küçük çizilmesi korkak, çekingen, içe dönüklük ve güvensizliği; figürlerde el çizmemeleri "güvensizliği ve çevreye uyumda güçlük çekmesi" ve ayak çizmemeleri "kendini güvensiz ve yarımsız hissetmesi" anlamına gelmektedir (Klepsch ve Logie, 1982'Akt. Yavuzer, 2009). Farokhi ve Hashemi'ye (2011) göre genellikle çocuk resimlerinde abi dışında insan figürünün küçük çizimleri onların yetersizlik, utanç, korku ve depresif hislerini göstermektedir. Gözlemci notları ve görüşme sonuçları çocukların güvensiz ve çekingen olduklarını ve birbirleriyle olan iletişiminde bile kopukluklar olduğuna işaret etmektedir. Yapılan farklı çalışmalar, araştırma sonuçlarını destekler şekilde mülteci çocukların okul ortamına uyumlarının zor olduğunu, dil ve kültürel farklılıklar nedeniyle ayrımcılık yaşadıklarını (Şeker ve Aslan, 2015); temel insan hakları ile ilgili pek çok haklarının ihlal

edildiğini (Mutlu ve Kırımsoy, 2016: 5) ve çok sayıda olumsuz koşullarla karşı karşıya kaldıklarını (Ardıç-Çobaner, 2015) göstermektedir. Benzer araştırmalarla İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporu (Human Rights, 2015) ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi'nin (2015) Suriyeli Mülteci Çocukların Türkiye Devlet Okullarındaki Durumuna yönelik Eylül 2015 raporu Suriyeli küçük çocukların çok hızlı Türkçe'yi öğrendiklerini ortaya koymaktadır. Bu durumun iletişim engelini aşarak küçük çocukların kendilerini iyi hissetmeleri ve çok kolay uyum sağlamalarına yardımcı olduğu, dördüncü ve beşinci sınıf söz konusu olduğu durumlarda dil öğrenmenin ve sosyal uyumun çok daha zor olduğundan bahsetmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre çocukların abi figürü dışında özellikle evler, ağaçlar, elmalar ve merdiveni de büyük boyutlu olarak çizdikleri görülmüştür. Boyut ve hacim kavramları Piaget'e göre somut işlemler döneminde (7-11 yaşları), çocuklarda iyice yerleşmiştir. Piaget'in bilişsel görüşleri ile uyumlu olarak çocukların çizimlerini sanatsal gelişim aşamalarına göre değerlendiren Lowenfeld (1947) somut işlemler dönemini şematik ve gerçekçilik dönemi olarak ikiye ayırmaktadır. Şematik dönemde çocukların 6 yaşından 9 yaşına kadar sanatsal becerileri hızla gelişir. "Görsel sembollerin, insan figürleri, hayvanlar, evler, ağaçlar ve çevredeki diğer objeler için gerçek şemalar" gelişir. Renk ve objeler arasındaki ilişki keşfedilir. Renk bazen değişmez olarak kullanılır. Gelişimin dokuz-on iki yaş arası gerçekçilik evresi somut işlemler döneminde olan çocuklar objeleri olduğu gibi benzetme kaygısı ile gerçeğe yakın çizerler (Akt. Malchiodi, 2005). Nitekim yapılan bir araştırmada 6-7 yaş arasındaki çocukların evleri çok küçük, yaşça büyük olanların ise (10-11 yaş) gerçek ev oranına yakın boyutta çizmiş oldukları görülmüştür (Farokhi ve Hashemi, 2011). Bu sonuçlar Piaget'i kısmen, Malchiodi'yi tam olarak desteklemektedir. Araştırma sonuçlarımızı da tartışır hale getirmektedir.

Malchiodi (2005, s.132) şematik dönemde çocuğun "bir unsuru, biçimini veya nesneyi hem izleyene bir şey vurgulamak istediğinde hem de yaşadığı travmanın sonucu olarak abarttığı" durumlar olduğundan bahsetmektedir. Bu araştırma da dikkat çekici olarak çocukların sadece şematik değil gerçekçilik evrede de büyük boyutlu evler, ağaçlar, elmalar ve diğer pek çok unsurları çizdiği görülmüştür. Dolayısıyla sanatsal gelişim dönemlerini göz ardı bırakan bu büyük boyutlu çizimlerin derin anlamları simgelediği düşünülmektedir. Yavuzer (2008) de "Çocuğun fiziksel unsurlara bakmaksızın önemli ve değerli bulduğunu büyük çizer" yaklaşımı çocukların geçmişte yaşadıkları yerleri temsil eden bu büyük boyutlu objeler, figürler ve nesnelere fazlasıyla önem verdiğini göstermekte ve geçmişe yönelik büyük bir özlem duygusu çağrıştırmaktadır. Bu durum çocukların büyük boyutlu olarak çizdiği geçmişteki yaşam alanlarına sığınarak mutlu ve güvende olma ve dolayısıyla güçlü olma çabalarının dışa yansımaları olabilir. Paktuna Keskin (2010) resimlere yansıyan ev figürünü çocuğun değişken doğa şartlarına karşı sığındığı, kendini daha güçlü ve güvende hissettiği, aile içtenliğini hissettiği ve yaşamın garantide olduğu duygularını yansıtırma alanı olarak değerlendirir. Kısaca ev dahil diğer büyük boyutlu objeler çocukların ana yurtlarına yönelik özlemin, mutluluğun ve güvende olma isteğinin birer simgesi olarak değerlendirilebilir. Çocukların güvende olma isteklerini ve içerisinde bulundukları güvensizlik duygularını elma ağacının yanına çizdikleri büyük bir merdivenle simgeledikleri düşünülebilir. Araştırmacılara göre resimlerde "merdiven, heyecanı ve güvensizliği" çağrıştıran bir figürdür (Batı, 2012, s. 93). Bir başka tartışmalı görüşe göre de hedefe ulaşmak için kat edilecek aşamaları da temsil eder (Savaş, 2014).

Alan yazın çalışmaları araştırma sonuçlarımızla uyumlu bir şekilde çocukların mutluluğu simgeleyen resimlerinde doğa unsurlarına ait çizimlere çokça yer verdiklerini desteklemektedir (Di Leo, 1983; Yavuzer, 2009; Malchiodi; Paktuna - Keskin, 2010; Yaralı,

Özkan ve Aytar, 2016). Şematik ve gerçekçilik evresinde resimlerde, evlerin civarında renkli açan çiçekler, uçuşan kuşlar ve kelebekler sıcaklık ve sevginin simgesi olarak görülebilir. Çiçeğin olduğu resimlerde güneş ve bulutların da resmedildiğini görmek mümkündür. Araştırma sonuçlarında şematik ve gerçekçilik aşamasında bulunan çocukların çizimlerinde mutluluğu simgeleyen gökyüzüne ait ortak simgelerin güneş, bulut, kelebekler ve kuşlar olduğu tespit edilmiştir. Alan yazında çocukların çizimlerinde gökyüzüne ait bu sembollerin görünüm ve konumlandırılışı farklı simgesel anlamlarla açıklanmaktadır. Örneğin bu araştırma sonuçlarında çocuklar güneşi tüm çizimlerinde figürlerden oldukça uzak ve tepede konumlandırmışlardır. Bu sonuç olağan bir durum gibi görünse de çocuklarla yapılan görüşme sonuçları Batı'nın (2012: 90) kabul edilmeme duygusu yaşayan çocukların kendilerini güneşten uzakta çizer görüşüyle ilintili bulunmuştur. Öte yandan Yavuzer (2009) bu araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi güneşi sevginin varlığına işaret ettiğini ve sevgi ihtiyacı olarak da yorumlamaktadır. Paktuna-Keskin (2010) genel olarak çocuğun güneş ve onunla birlikte çizdiği bulut ve dağ gibi figürleri mutluluk ve neşenin sembolü olarak değerlendirir. Mutsuz temalarda bu figürlere rastlanmadığından bahseder. Aslında küçük çocuklarda güneş çizimine daha az anlam yüklenmekte olup çocuğun yaşı büyüdükçe güneşe güçlü sembolik anlamlar yüklenmektedir. Örneğin, depresif duygu durumu bulunan çocuklar güneşi koyu renkle çizebilmekte, eklenen yüz ifadesi ise çocuklarla ilgili farklı bir bilgi barındırabilmektedir (Yavuzer, 2009). Çizimlerde evler, ağaclar, çiçekler ve güneş dünyada ihtiyaç duyulan bir yaşam alanı olarak değerlendirilir (Di Leo, 1983). Burns ve Kaufman'a (1972) göre çocuk resimlerinde çizilen kuşlar özgürlüğün, kelebekler hayali sevgi ve güzellik arayışını simgeler (Akt. Batı, 2012, s. 89). Araştırma sonuçlarına göre çocukların çizimlerinde görülen güneş, bulut, kuşlar, kelebekler ve gökkuşağı onların karmaşık duygularla sevgi dolu bir dünya arayışı ve özlemi içerisinde olduklarını düşündürmektedir.

Araştırmada şematik ve gerçekçilik aşamasındaki çocukların mutluluk temalı resimlerinde yeşil zemin çizgisi üzerine konumlandırılmış evler ve evlerin etrafında sınırları belirsiz bir bahçe ve bahçe içerisinde bazen çiçekler, kuşlar ve kelebekler, elma ağacları ve elma toplayan çocuklar görülmüştür. Çizimlerde bu unsurlar birbiriyle ilişkili olarak geniş bir kompozisyon içerisinde resmedilmiştir. Alan yazın çalışmalarında çocukların kendilerini iyi hissetmek için insanlar, evler, ağaclar, yeşillikler ve güneşi de dâhil ettikleri resimler çizdikleri belirtilmektedir (Di Leo, 1983). Nitekim çocuk resimleriyle ilgili yapılan farklı araştırmalarda da benzer sonucu görmek mümkündür (Farokhi ve Hashemi, 2011; Aksoy ve Baran, 2010, Küçükşen-Öner, 2010; Paktuna-Keskin, 2010). Farokhi ve Hashemi (2011) bu bağlamın genişliğini güçlü aile bağları ile ilişkili görmüştür. Malchiodi'de (2005), bu kompozisyonun çocuğun şefkat ve güvenlik ihtiyacının karşılandığı evi temsil ettiğini belirtir. Benzer şekilde Aksoy ve Baran (2010) "Çocukların resimlerinde bahçe ve içerisinde kendi evlerine yer verilmesi ve arkadaşlarıyla oyun oynuyor olması çocuğun gereksinimlerinin karşılanmasında, dolayısıyla mutlu olmasında önemli olan alanlar" olarak görülür. Küçükşen-Öner'e (2016, s. 66) göre de "9-12 yaş grubu çocukların 'ev'i algılayışında daha çok evin bir 'sığınak' olması duygusu vardır. Bu nedenle resimlerinde evler genellikle sıcak bir ortamın yansıma alanı olarak" görülür. Öte yandan bu araştırmada şematik ve gerçekçilik aşamasında resimlerinde yer çizgisini kullanmayan çocuklar da görülmüştür. Uzmanlara göre içe dönük ve öz güveni olmayan çocuklar çizimlerinde beklenen yer ve gök çizgisini genel olarak kullanmazlar (Bkz. Yavuzer, 2009). Dolayısıyla bu araştırmada içe dönük ve öz güven sorunu yaşayan, mutluluk arayışı içerisinde olan sığınmacı çocukların varlığından bahsedilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre çocuklar mutluluk temalı resimlerinde top, kalp, pasta, hediye paketleri, ipe asılmış balon, kalem, defter ve silgi gibi objeleri çok sık olmasa da çizimlerine yansıtmışlardır. Bu figürler genel olarak çizimlerde sayfanın üst kısmına doğru yerleştirilmiştir. Figürlerin sayfaya yerleştirilmesiyle ilgili genel kanı “sayfanın üst kısmına yerleştirilen figürler iyimserlik ve fanteziyi, kenarlara ve sayfanın aşağısına çizilen küçük figürlerin yetersizlik, güvensizlik ve depresyonun dışı vurumu olduğudur” (Di Leo, 1983). Bu durumda resimlerde yer verilen iplere asılmış balon, hediye ve doğum günü pastası gibi unsurlar çocukların mutluluğunu simgelediğini düşündürebilir. Paktuna-Keskin (2010) de uçurtma, ip ve balonu mutluluğun, hareketin, eğlence ve neşenin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Buna karşı Burns ve Kaufman ise uçurtma ve balonu baskıcı aile ortamından kaçmak isteyen çocukların kullandıkları bir sembol olarak da yorumlar (Savaş, 2014, s. 56).

Sığınmacı çocukların mutluluk temalı resimlerinde analiz edilen bir diğer unsur çizimlerindeki renk tercihleridir. Araştırma sonucunda şematik ve gerçekçilik evresinde olan çocukların genel olarak objeleri niteliklerine uygun olarak boyadıkları görülmüştür. Renklerin bilinçli kullanımı söz konusudur. Araştırma sonuçlarıyla uyumlu olarak Lowenfeld (1947) şematik dönemde çocukların renk ve objeler arasındaki ilişkiyi keşfettiğini, renk için kurallar koyduğunu ve gerçekçilik evresi somut işlemler döneminde olan çocukların renkleri gerçekçi doğada olduğu gibi kullanma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Buna rağmen şematik dönemde çocukların renkleri beklenmedik şekilde kullanıldığına da değinmiştir (Malchiodi, 2005, s.127, 161). Araştırma sonuçlarımız bu bilgiyi de desteklemektedir.

Araştırma sonuçlarımıza göre çocuklarca en çok tercih edilen renkler kırmızı, sarı ve sırasıyla açık yeşil, mor, açık mavi ve siyah olmuştur. Mutluluk temalı farklı yaş gruplarıyla yapılan renk tercihi sonuçları araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir (Ramazan ve Öveç, 2017; Küçükşen-Öner, 2010). Çocukların keskin ve göz alıcı renkleri (sarı, kırmızı, mavi) çok sevdikleri bilinmektedir (Yavuzer, 2009). Yalnız Küçükşen-Öner (2017) araştırmasında öfkeyi hissettiren “kırmızı”, “sarı”, “yeşil”, “mavi” renk tercihi dağılımları da yapılan bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu durum tek tek renklerin öfkeyi mi, sevgiyi mi yoksa mutluluğu mu temsil ettiğine yönelik çıkarımlar yapmanın güç olduğunu göstermektedir. Alan yazın araştırma sonuçları renklerin birden fazla duyguyu temsil ettiği yönündedir (Küçükşen-Öner, 2017, Büyükkarabacak, 2008). Uzman görüşleri renklerin temsil ettiği duyguyu tek boyutla sınırlandırmanın çok doğru bir değerlendirme olamayacağı yönündedir. Örneğin kırmızı, kanın rengi olması kaynaklı hayat veren, aşkı, sevgiyi temsil eden bir renk olarak görülmesine karşı kanın rengi olması sebebiyle öfkeyi, tehlikeyi ve şiddeti çağrıştıran bir renk olarak da düşünülür (Küçükşen-Öner, 2017, s. 177). Bu görüşlerin bir yansıması olarak bazı uzmanlar, kırmızı rengi seçen çocukların “çekingen, güçlkle kontrol edilebilen ve uyumsuz davranışlarıyla dikkatleri çeken çocuklar olduklarını belirtmektedirler”. Ancak bu anlamların alabildiğine bireyselleşeceğinden, erişkinlerde bu anlamları ortaya çıkarmanın oldukça zor olduğundan da bahsedilmektedir (Yavuzer, 2009, s. 41). Nitekim Golomb tarafından yapılan bir araştırmada “birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar olan öğrencilerde, mutlu, mutsuz ve kızgın çocuk resimlerinin %50’sinin üzerinde aynı ya da benzer renk” kümelerinin sanki bir renk kodu varmış çağrışımı yaratan sonuçlarının farklı seviyedeki sınıflar için pek doğru olmadığı ortaya konulmuştur (Akt. Büyükkarabacak, 2008, s. 28). Bu tür görüşler ileri sürülmesine karşın resimlerde tercih edilen rengi duyguyla kodlamaya yönelik çalışmalar bir taraftan devam etmektedir.

Araştırma sonucunda genel olarak çocukların resimlerinde bulunan ev, elma, elma ağacı, merdiven ve bahçe gibi büyük çizimlerin çocukların geçmişte yaşadıkları mekânın

göstergeleri olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu unsurlar çocukların geçmişe dönük özlemlerinin, güvende olma isteklerini ve o döneme ilişkin mutluluklarının simgeleri olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte çocukların çizimlerinde bu büyük objeler ile birlikte eksik uzuvlu küçük insan figürleri, silik çizimler, güneşten uzakta çizilen objeler, zıt objeler (güneş, koyu bulutlar) ve zıt renkler, çocuklarla yapılan görüşme sonuçları ve katılımcı gözlemci notları ile birlikte değerlendirildiğinde çocukların geçmişe yönelik özlem duyguları içerisinde karamsar, kaygılı ve güvensizlik hislerini yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Resimlerdeki pek çok ayrıntı ve araştırmacıların çocuklarla ilgili görüşleri ve gözlemleri çocukların karmaşık duygular içerisinde olduklarını düşündürmektedir. Bu genel yorum ve araştırma sonuçları tartışmaya açıktır. Çünkü çocuğun resimlerinde çoğu kişi geçmişte yaşananların önemli bir etkisi olduğuna inanmaz. Kabul edilecek olursa tatbiki çocukların “neyi nasıl çizdiğini” etkileyen “en azından... birkaç deneyim var gibidir”. Örneğin çocuklar yetişkinlerin veya sınıf öğretmenlerinin verdiği boyama kitapları ve önceden çizilmiş desenlere bağımlı hale gelebilirler. Dolayısıyla bu çocuklar “kendi özgün resimlerini yapmak yerine” bu imgeleri çizmeyi tercih edebilirler. Sonuç olarak kendi fikirlerini görsel olarak ifade etmede zorlanan çocuklar “tekrarlanan imgeleri” kullanmayı tercih edebilir. Kuşlar, kelebekler, ağaç, bulut ve güneş gibi imgeler (Malchiodi, 2005, s.49, 51). Kabul edilebilir bir gerçek şu ki sosyo-kültürel etkiler, resim yapılan çevre, kullanılan malzeme ve resim yapılan ortamdaki otorite figürleri gibi birçok değişken çocuğun çizimini etkilemektedir (Malchiodi, 2005).

Sonuç olarak Türkiye’ye farklı nedenlerle gelen göçmen, mülteci veya sığınmacı çocukların çok sayıda dezavantajlı durumunu azaltabilecek ve onların toplumla uyumunu sağlayacak okul içi ve dışı kursların, sosyal aktivitelerin düzenlenmesinin ve bu etkinliklere katılımının teşvik edilmesinin onları daha mutlu edeceği ve topluma uyumunu kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Unutulmamalıdır ki, bugünün mutlu çocukları yarına dair barışçıl bir dünyanın umudu olacaktır. Aksi takdirde pek çok araştırmacının ileri sürdüğü gibi yaşadığı topluma bedel ödeyecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, P. ve Baran, G. (2010). 60-72 aylık çocukların okula ilişkin algılarının resim yoluyla incelenmesi. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*. 11-13 November, 2010 Antalya-Turkey.
- Ardıç-Çobaner, A. (2015). Çocuk hakları bağlamında Suriyeli mülteci çocukların haberlerde temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 27-54.
- Arman, A. (2017, 9 Temmuz). Eğitilmeyen Suriyeli mülteci çocuklar karşımıza Taliban olarak çıkabilir! *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/egitilmeyen-suriyeli-multeci-cocuklar-karsimiza-taliban-olarak-cikabilir-40514186>
- Batı, D (2012). *(4-12 yaş) çocuk resimleri ve onların iç dünyalarının resimlerine yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Büyükkarabacak, O (2008). *Çocuk Resimlerinde İmgelerin Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). Felsefe sözlüğü. İstanbul: Say yayınları.
- Çetin, Z., & Koyuncuoğlu, B. (2013). *İz bırakmak: “Çocuk, sanat ve yaratıcılık”*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme [ÇHS]. 10 Eylül 2017 erişim tarihi https://www.Unicef.Org/Turkey/Pdf/_Cr23.Pdf
- Di Leo, J. H. (1983): *Interpreting children’s drawing*, New York: Brunner/Mazel
- Farokhi, M., & Hashemi, M. (2011). The analysis of children’s drawings: Social, emotional, physical, and psychological aspects. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30(2011), 2219-2224.

- Freeman, N. H., & Cox, M. V. (1985). *Visual order: The nature and development of pictorial representation*. Cambridge University Press: New York.
- Human Rights Watch (2015). *When I picture my future, I see nothing barriers to education for Syrian refugee children in Turkey*. 20 June 2017 retrived from <https://www.Hrw.Org/Sites/.../Turkey1115BrochureWeb.Pdf>.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi (2015). Suriyeli mülteci çocukların Türkiye devlet okullarındaki durumu politika ve uygulama önerileri. <http://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2015/09/Suriyeli-Cocuklar-Egitim-Sistemi-Politika-Notu.pdf>. 20 Mart 2018 tarihinde erişilmiştir
- Kağnıcı, D. Y. (2017). Suriyeli mülteci çocukların kültürel uyum sürecinde okul psikolojik danışmanlarına düşen rol ve sorumluluklar. *Elementary Education Online*, 16(4), 1768-1776.
- Kara, Ö. T, Yiğit, A., & Ağırman, F. (2016). Çukurova Üniversitesi türkçe öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin Suriyeli mülteci kavramına ilişkin algılarının incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(4), 945-961.
- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., Hassan, G., Rousseau, C., & Pottie, K. (2011). Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care. *Canadian Guide lines for Immigrant Health*. 183(12), 959-967.
- Kolukırcık, S. (2009). Mülteci ve sığınmacı olgusunun medyadaki görünümü: Medya politikası üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-20.
- Küçükşen Öner, F. (2010). *İlköğretim öğrencilerinin resimlerinde renk ve duygu ilişkisi ve kırmızının öğrencilerde yarattığı kavramsal ve simgesel çağrışımlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Malchiodi, C. A. (2005). *Çocukların resimlerini anlamak*. Tülin Yurtbay (Çev.), Erim Bikkul (Ed.), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Mercan-Uzun, E., & Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 72-83.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi*. Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy (Ed.), Ankara: Pegem Akademi
- Mutlu, Y., & Kırımsoy, E. (2016). *Bulanık mekanlarda gölgede kalanlar Suriyeli mülteci çocuklar ve vatansızlık riski araştırma raporu*, Ankara: Gündem Çocuk Derneği.
- Leghtas, I., & Sullivan, D. (2017). "Tanrı'dan başka kimsemiz yok": Türkiye'deki Suriyeli olmayan mülteciler için kalıcı çözümlerin bulunmaması (Saha Araştırması Raporu-2017-Şubat). 20 Ağustos 2017 tarihinde erişilmiştir <https://static1.squarespace.com/static/506c8ea1e4b01d9450dd53f5/t/58e2a51e2e69cfd46ad04167/1491248422089/2017.2.8+T%C3%BCrkiye.pdf>.
- Okyay, L. (2008). *6 yaş grubu çocukların aile resimlerinin sosyokültürel değişkenler ve davranış problemleri açısından karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Özer, Y. Y., Komsuoğlu, Y., & Ateşok, Z. Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 76-110.
- Özdemir, T. (2015). Mülteciler. Adem Öcal (Ed.) içinde, *Dezavantajlı gruplar ve sosyal bilgiler eğitimi* (s. 72-91), Ankara: Pegem Akademi.
- Paktuna-Keskin, S. (2010). *Çocuk çizimlerindeki giz çöp çocuk*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*, Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Çev. Ed.), Ankara: Pegem Akademi,
- Piscitelli, B., Katrina, W., & Michele, E. (2003). *The QUT museums collabarative enhancing young children's museum, Experiences: A manuel for museum staff*. 20 February 2015 retrived from www.Qm.Qld.Gov.Au/.../Manuals/Enhancing-Chi.

- Ramazan, O., & Öveç, Ö. (2017). Analyzing 66-72 Month Old Children's Description of Feelings of Love, Happiness, Fear and Sadness and the Colors They Use While Drawing. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 265-289.
- Savaş, İ. (2014). *Çocuk resmi ve bilinçaltı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. (2013). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şeker, B. D., & Aslan, Z. (2015). Refugee children in the educational process: An social psychological assessment. *Journal of Theoretical Educational Science*, 8(1), 86-105.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [İBGİGM] (2009). Uluslararası göç hukuku göç terimleri sözlüğü (Yayın No: 18). 6 Haziran 2017 tarihinde erişilmiştir http://www.goc.gov.tr/icerik6/goc-rminolojisi_363_363_381_icerik.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [İBGİGM] (2017). *Türkiye göç istatistikleri raporu 2016* (Yayın No: 40). http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf. 16 Haziran 2017 tarihinde erişilmiştir
- UNICEF (2017). *Türkiye'de "kayıp bir kuşak" oluşmasını önleme* 20 Ocak 2017 tarihinde erişilmiştir http://www.Unicefturk.Org/Public/Uploads/Files/Children%20of%20Syria_01.2017_TR.Pdf.
- UNHCR (2017). *UNHCR Türkiye: Kilit veriler ve sayılar*. 20 Ocak 2017 retrived from <Http://www.Unhcr.Org/Tr/Unhcr-Turkiye-İstatistikleri,2017>.
- Yaralı, K. T., Özkan, H. K., & Aytar, A. G. (2016). Yedi ve on yaş çocuklarının sevgiyi ifade ediş biçimlerinin çizdikleri resimlere yansması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2181-2194.
- Yavuzer, H. (2009). *Resimleriyle çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E., Yakar, H., & Erdoğan, D. (2017). Turkey from the perspective of the refugee children. *Journal of Education and Learning*, 6(2), 1-12.
- Yıldız, K., Ünlü, Ü., & Sezer, M (2016). Mülteci- sığınmacı cinnetleri ve toplum "her insanın huzur içinde, kendi evinde, sevdiği insanların içinde ve vatanında ölme hakkı vardır!" *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 42-50.
- Yılmaz, A. (2015). Uluslararası göç ve Türkiye: Türkiye'deki çocuk göçmenler ve sığınmacı ailelere tanınan haklar ve daha iyi uygulamalar için öneriler. *Akademik Bakış Dergisi*, 49, 475-493.